

פאן רודזבסקי

(ימיו האחרונים של רינגלבלום)

בתיא עמקין־ברמן *

ימים מספר לאחר צאתנו מהגיטו ב־5.9.42, התחלנו לחפש קשר עם החברים שנותרו שם. תקופה מסוימת היה הדבר בלתי־אפשרי. בתוך הגיטו זה עתה סיימו המרצחים את האקציה הראשונה; כל היציאות היו נעולות באופן קפדני, שום טלפון לא ענה.

לא ידענו מה מתרחש פנימה. רק מכרים פולנים סיפרו כי בנוסעם לזולזבוז, בתחנת הרכבת הדנציגאית, רואים הם את משלוחי־המוות הנוראים בעוברם. לא ידענו אם זה סוף כל הסופים ויום אחד, כאשר הרכבות הפסיקו ללכת ונוכחנו כי משהו עוד נשאר, חששנו פשוט מפני החדשות כי ברור היה כי מיטב חברינו וידידינו נספו.

שוב עברו מספר ימים וטרם נודע לנו דבר, האם עוד שרד לנו מי בגיטו. לבסוף, אחרי נסיונות־סרק ממושכים לצלצל בטלפונים שנאלמו, נענה לנו מישוה ממשרד „צנטאם“. קול מוכר, שכנראה הבחין גם הוא מי המדבר אליו. התחלנו לשאול בצורה מוסווית לאלה שעדיין חיים. להאריך בשיחה לא ניתן לנו, אך הוסכם לצלצל שוב למחרת. ואכן למחרת־היום כבר ציפה שם תור ארוך של אנשים שביקשו לשוחח אתנו. מישוה אמר כי ביום ר' צריך להיות כאן, ע"י הטלפון, ד"ר רודזבסקי, אדוארד רודזבסקי. מכאן הבננו כי עמנואל רינגלבלום עודו חי. שמחתנו רבה היתה, כי סוף־סוף נחדש אתו את הקשר ובאמצעותו, עם המפלגה **.

מאז נשמר הקשר, תחילה ע"י הטלפון ואח"כ היה הוא עצמו או בלוויית שליחים אחרים של המפלגה (ברלינסקי) ושל הועד היהודי הלאומי, יוצאים עם קבוצות העבודה לצד ה„ארי“, לככרות המסוימים המכונים „פלאצובקי“. וכאן, תוך סכנת נפשות התקיימו פגישותינו. צריך היה לחדור לחצר, שבה היתה עובדת קבוצה של יהודים, כשהיא שמורה על־ידי אנשי ה.ס.ס. מלבדם עוד שוטטן כאן כל מיני טיפוסים מפקפקים. הם היו אורבים ליהודים שהיו מנסים להינתק מהקבוצה; הכניסה עצמה היתה כרוכה בסכנה לא מעטה, בפרט שניירותינו המזוייפים היו עלובים ביותר ומלבדם עוד נשאנו אתנו „חומר מסוכן“ כגון עתונות בלתי־ליגלית, טופסי־עודות־רישום וכו'.

עוד יותר מסוכנת היתה היציאה בערבים, לאחר יום שלם של התיעצויות,

* מעובונה.

** פוע"צ שמאל — המעתיק.

ופגישה איִשם בפּינת רחוב או במרתף, כמעט לעיני המשמרות שוחדו. בשעת היציאה היו הללו נועצים עינים ומחליפים מבטים: „יהודים, או לא יהודים?” אולם לא היתה ברירה אחרת.

כך נמשכו העניינים עד יאנואר 1943, מועד ה„אקציה” השניה, שנמשכה שלושה ימים ונפסקה בשל ההתנגדות היהודית הלא־צפויה. ושוב נספו קרובים ויקרים.

לאחר זה, יצאו לצד הארי שורה של אנשים. דרשנו שגם חלק מהאקטיבה שלנו ייצא לצד הארי, כדי לנהל, יחד אתנו, את פעולת המחתרת. ביחוד הפצרנו זאת ברינגלבלום. הערכנו כי הוא, במראהו ובהופעתו, יוכל להביא תועלת בצד הארי. חוץ מזה חובתו כהיסטוריון לתאר את כל התקופה. הוא כמובן, סירב להיפרד מעל משפחתו, ואנו הבטחנו לו לסדר את הכל.

הראשון יצא בנו בן ה־12 אורי. אותו סידר אדולף איִשם בפראגה, במשפחה נוצרית אדוקה, שאליה נשלח ע״י ידידנו הפולנים בתור עסקן קאתולי בשם „פאן יוהן”. לאחר זה ניסינו להשיג דירה לרינגלבלום ולרעייתו. מצאתי אחת בסביבות ורשה, בכפר איזבלין, אולם בעלי־הדירה, ששכנעתי אותם להשכיר חדר ליהודי, בנצלי את כל כוח־הדיבור שלי ובהעמידי פני עסקנית פולנית — העמידו תנאי שעליהם להציץ קודם בקלסטר־פניו של הדייר עצמו ולהיווכח שאינו יהודי מדי. כך נפגשתי בראשונה עם מר „רודזבסקי”. היה זה במשרד, שניהל אותו קלין מה„בונד” — המופיע בתוך מר מארטשק, בשותפות עם שני אריים ממש, שניהם, אגב, ברנשים רב־תכנים. שם כבר חיכה לי החבר אָדזא ויצאנו לפגישה. לא הלכנו יחדיו, משום שחששתי שלא נכשיל אחד את השניה. צעדתי ראשון והוא פסיעות מספר מאחורי. הלכנו דרך סימטאות מפוקפקות, שבריונים לא חסרו בהן גם לפני המלחמה. כליותי יסרוני, שכן נדמה היה לי כי משהו התרחש מאחורי ואכן ראוי היה שיוליכו משהו בעל מראה „טוב” יותר ממני. לצערנו, טרם היה כזה במחננו. לא אירע דבר והפגישה עברה בשלום. שכרנו את הדירה, השלשנו דמי־קדימה. „מר רודזבסקי” נשא חן בעיני בעלת־הדירה הנוצרית, אולם אינני יודע מה גרם לו, שמצא את הדירה לא מתאימה, איִשם בפּינה נידחת שהתחבורה אליה היא קשה.

אחרי ויכוחים ממושכים בטלפון, יצאה גם רעייתו של רינגלבלום יודיָה והובאה לאחת מכתובות־המעבר שלנו ברחוב הוֹזֶה. הרבה זמן לא יכלה להישאר כאן. רבים מדי ידעו את הכתובת ובעלת־הדירה היתה אשה חולה והיסטרית. מבלי לחכות עד שנמצא בשבילה משהו יותר מתאים, השתכנעה שנשכן אותה בבונקר תת־קרקעי ברח’ גרוייצקה 81, שבו כבר נמצאו 30 יהודים, רובם בעלי־הון שהשקיעו אמצעים רבים במשכנם. הדבר מאוד לא מצא חן בעינינו. ידענו שבעקבות היהודים העשירים כרוכים הסחטנים, ומה גם כשמדובר בקבוצה כה גדולה, שקשה להסתירה. אולם יודיָה סבורה היתה כי אושר רב נפל בחלקה שמקבלים אותה שם. גם רינגלבלום לא רצה לגור במקום ההוא ודחה את יציאתו. מספר פעמים יצא ליומיים ויותר אל הגיטו כדי לסיים את ענייני ארכיונו. בשעת אחד מנדודיו אלה פרצה האקציה השלישית וכתשובה עליה — התקוממות הגבורה.

מה שעבר עלינו כעל „אריים” יהודים מיותר לכתוב עליו. קיימנו קשר כל שהוא

עם הגיטו ועם קבוצות הקרב. אחרי שריפת הגיטו ודיכוי המרד, הצלחנו להוציא מהתעלות בעזרת הפ.פ.ר. וה"גבארדיה לדובה", את 82 הלוחמים והעסקנים האחר רונים. רינגלבלום לא היה ביניהם.

לפי כתובות שונות, התחילו להודיע על קיומם אנשים בודדים ש"קפצו" מהקרונות. חלק מהם הופיעו וחלק אחר נעלמו, עוד בטרם הצלחנו לפוגשם. מהקרונות נמלט גם חברנו וואסר והגיע בשלום אל אשתו שכבר היתה מתאבלת עליו... רינגלבלום טרם נראה... תקופה מסוימת לא ידענו אפילו לאן הולכים המשלוחים. עוד פחדנו מטברלינקא. אולם הרבבות עברו את אוטבוצק, והמשיכו בדרך ללובלין, ועד מהרה נודע לנו כי הפעם הגרמנים, תחת אשר ישלחו את כולם ישר להורג, ועל מנת להוליך שולל את הנשארים, העדיפו לנצל עוד זמן־מה את כוח־עבודתם של הבריאים והמסוגלים יותר במחנות־עבודה ולרצוח אחרי־כן בבת־אחת כל מחנה לחד. המשלוחים העיקריים (לבד מאותו חלק שהובל לטרב־לינקא) הלכו למיידנק, טראבינקי, פוניאטוב, כולם במחוז לובלין, שבו הבטיחו הגרמנים להקים "רורבט" ("איזור־חסות") יהודי.

התחלנו לשלוח אנשים, כדי להיודע על הנעשה שם ומי עוד שרד. לבסוף גילינו את רינגלבלום בטראבינקי. באמצעות אשה אוקראינית נתקבל אצל יודוזה מכתב ראשון ממנו. הפכנו עולמות כדי להצילו. הפעם היה העניין קשה יותר, מאשר במקריה של פוליה אלסטר, שהחמקנו אותה ממחנה פוניאטוב. ראשית, היה יותר קשה להוביל ברכבת גבר מאשר אשה, שנית, החל מ־1 ביוני 1943 הונהגו "רשיונות־מעבר" ברכבות וזמן רב ארך עד, שהודות למגעינו עם ברנשים שונים, ולא תמיד מהימנים ביותר, הצלחנו להשיג רשיון־מעבר אוטנטי על שם "מר רודובסקי" (לאשרנו, נשארה תעודתו, מעשה־ידינו, בוארשה, כי בצאתו לגיטו השאיר אותה לנו).

לפי דוגמת הרשיון הנ"ל התחלנו עד מהרה לזייף טפסים.

התקנו תעודת־זהות מזויפת של פקיד־רכבות, "תיאודור", עובד־מסילה פולני השיג לנו כובע של מסילאי (בכובע כזה כבר מילטו מהמחנה את יונאס טורקוב) ובאמצעות אשה אחת שנסעה לטראבינקי כדי להתראות עם אחיה הודענו לרינגלבלום על שעת האפס שבה ייצאו לדרך "תיאודור" ועוזרו קוסובר (אמילקה). מהמחנה אפשר היה לצאת רק בעמל רב וזאת הודות לקיומה של חנות קטנה בקרבת המחנה, שבעזרת פרוטקציה מרובה, מותר היה לצאת אליה לקנות דבר־מה. אולם הקושי העיקרי היה להגיע אל תחנת־רכבת שנייה, שהיתה שמורה בקפדנות. הנסיעה היתה כרוכה בבדיקות וביקורות בלי־סוף. אסור היה לגלות בדרך אף שמץ של היסוס ושל פחד. רינגלבלום התנהג כל הדרך באופן מופתי, התלוצץ והתיידד עם כל נוסעי־הקרונות. ביום השלישי כבר נפגשנו בדירה הקטנה ברחוב ראדזימינסקי 2, אצל אחותו של תיאודור, סטאכא. רינגלבלום היה נראה כמסילאי אמיתי, שזוף ומצומק מהעבודה הקשה במחנה. הוא סיפר על חוויותיו שם, ותיאר לפנינו תרשים של מחקרו שעמד לכתוב על המחנה. אחרי יומים יצא אל אשתו וילדו, בהבטיחו לחזור כעבור שבוע, לפי אותה כתובת עצמה, ולאחר שנמצא דירה מתאימה ייגש לעבודה יחד אתנו ועם כל החברים הנמצאים בצד הארי.

הוא נכנס אל החור הארור, אל הבונקר, ומשם שוב לא יצא... אשתו, שחיכתה לו עת כה ממושכת ולא ידעה אם עוד תזכה לראותו פעם, לא נתנה לו לצאת. נדמה היה לה, כי למרות שהיה מאוד לא נח בבונקר, בצפיפות כשאור החשמל דולק יומם ולילה — לפחות בטוחים הם בחייהם. לו קסמה שם האפשרות לעבודה מדעית. נדמה היה לו, כי עבודתו ההיסטורית היא חשובה יותר מהפעולה הפוליטית ועבודת-העזרה שיכול היה לנהל מעל פני הקרקע.

קשה היה באותה עת איומה — כאשר יום יום אירעו כשלונות לאנשים הקרובים ביותר, ויום יום נספה משהו מצבא-הקונספירציה שלנו — ליטול על עצמנו את האחריות לחייו של רינגלבלום. במידה מסוימת החשבנו גם את עבר דתו ההיסטורית, אף על פי שהיה לנו מחסור גדול בתוספת כוחות רעננים לפעולה ממשית. העניין נסחב.

בואו סייע בדינו ליצור קשר הדוק עם ההנהגה החשאית של מחנה טראבינקי, שאחרי צאתו, היתה מורכבת מד"ר שיפריס, עו"ד שולמן ומאלי-נובסקי. רינגלבלום סיפר לנו על הנסיונות להכנת התקוממות מזוינת. חסר שם נשק וחומרי-נפץ ואנחנו בידענו את כל הדרכים הנסתריות. שלחנו בתיאום עם אנטק, כימיקאליים, קצת נשק וכסף. אחרי כן נגשו להבטיח תעודות מזוייפות לאקטיבה של המחנה ולקושרה עם הפרטיזנים. לרוע המזל, היו הפרטיזנים באיזור זה מאנשי הא.ק. שהוליכו שולל את היהודים. איש מהם לא חיכה להם במקום שנקבע והבורחים מוכרחים היו לחזור אל המחנה. שלחנו להם מפות, תרופות (פרצה שם מגיפת-טיפוס) ותעודות-לידה לילדים. כך נמשך הקשר ההדוק עם טראבינקי מיולי (עת בוא רינגלבלום לוארשה) עד ספטמבר—אוקטובר. קרבתו של החורף, הקשתה על היציאה ליער. רינגלבלום ואנחנו הזהרנו שלא לבטוח בנאצים, אולם חלק מאנשי המחנה האמינו כי תינתן להם הפוגה עד לאביב, ואז כאשר הצבא האדום כבר יהיה קרוב ייצאו ליער. אולם, ב־3 בנובמבר 1943, הוקף המחנה באופן בלתי צפוי על-ידי מספר עצום של מכוניות עם ז'נדרמים ואנשי ס.ס. ובמשך שעות ספורות נרצחו כל יושביו.

על רינגלבלום עשה הדבר רושם מדכא, שהרי עבד יחד עם האנשים הללו במשך שלושה חדשים, בתנאים האיומים ביותר, הוא ארגן שם חקירות היסטוריות שיטתיות שנמשכו לפי הוראותו גם אחרי צאתו מהמחנה. הודות לחליפת המכתבים העניפה עם טראבינקי (שהתנהלה כשהיא אפויה בתוך הלחם) הגיעו לארכיון באופן סדיר מחברות מיומן המחנה (שניהל אותו שולמן) ובהם תיאורים של כל התופעות הציבוריות במחנה וביחוד על פעולת-המרי וכמו-כן שירים, אנקדוטות ופולקלור.

בינתים המשיך רינגלבלום בעבודתו. כך נוצרה המונוגרפיה על טראבינקי (כ־200 עמודי-מחברת), עבודה היסטורית וסוציולוגית ראשונה על מחנה כלשהו. עד היום זוכרתי באיזו מתיחות קראנו אותה. היא פותחת בתיאורו של המחנה לפני בואם של היהודים (הוא שימש תחילה מקום רצח המוני של שבויים סובייטים). לאחריה בא ניתוח מדוקדק של היהודים במחנה לפי גיל, מקצוע, מין, מוצא סוציאלי, שיטות העבודה (בתוך זה גם דרכי הסבוטז'ה של יהודים),

הווי, אוכל, מנהגים, חיי חברה, דת ותרבות, בעיות מין וכדומה. עבודה רבת-עורך זו כמותה כאחרות נשרפו במרד וארשה.

אחרי-כן כתב עבודה על היחסים היהודים-פולנים במלחמת העולם השנייה* ; על עסקנים בגיטו וכו'. עבודתו נמשכה כל הסתו 1943 וחורף 1944. מזמן לזמן היה אדולף יושב בגינה שמעל למחבוא, שאליה הרשו לו בעלי-דירתו לצאת לשעה קלה. שוב ושוב היו מדברים על הצורך שביציאתו של רינגלבלום אל פני השטח משום ששיבתו בבונקר היא הרת-סכנות. תמיד היה לנו איתו קשר בלתי-ישיר. כל יום ג' הייתי נפגשת עם נוצריה, אחותו של אשת בעל הבית, בככר גארוטוביץ' על יד הכנסיה. הייתי שולחת להם מכתבים, עתונות, וכל מיני זוטות ומהם קיבלתי מכתבים ומחברות כתובות.

שנת 1944 התחילה ברע. ב-4 ליאנואר, נפל אדולף, בעקבות הלשנה, בידי סוכני הגיסטאפו. הדבר נגמר בפדייתו ובריחתו מהדירה, אולם זמן מסויים היינו בלומים בפעולתנו. רינגלבלום נרגש מאוד בשל כך ואפילו הציע לנו לבוא לישון אתו יחד בבונקר, על האצטבה. למרות שהמגע נעשה קשה יותר, היו לנו כל הזמן ידיעות זה על זה. בסופו של דבר הגיע לידי מסקנה, שעליו לצאת ולעזור לנו בפעולתנו והבטיח כי תוך שבועיים ייצא. הוא לא הופיע.

ב-7 במרס 1944 נתגלה הבונקר, בשל הלשנה. 37 יהודים משוכניו קובצו אל ה"פאביאק". נעשו כל המאמצים כדי להצילו והובטח לנו כי לא יירו בו. קיבלנו ידיעה כי רינגלבלום מבקש שנשלח לו רעל, אולם אחד מאנשי-הקשר שלנו אמר אז כי רינגלבלום שוב איננו חי. עינו אותו, רצו שימסור כתובות של יהודים אחרים, הם חשו כי לפנייהם אישיות חשובה — אך הוא לא מסר דבר. אחרי שרצחו לעיניו את אשתו ובנו, ירו בו, האחרון בשורה.

הצבא האדום כבר עבר אז את גבולותיה הישנים של פולין. נדמה היה כי השחרור הוא עניין של ימים. מה קשה היה לנו מותו של האיש שכה כמה לחופש ושאף להגיע לאותו יום. כאשר יוכל לכתוב בגלוי לעיני כל העולם את יצירתו הגדולה על מאבקם של היהודים וכליונם.

* ר' ילקוט מורשת א' עמ' 25.

EMANUEL RINGELBLUM

Professor Raphael Mahler

It is now twenty years since Dr. Ringelblum was murdered by the Nazis. He has come to be known as the historian of the Ghetto, and his archive, discovered after World War II, contains a vast amount of material on the Holocaust and the Ghetto Uprising.

Ringelblum was one of those who headed the Warsaw Ghetto Uprising. After it was crushed he was confined to a concentration camp by the Nazis. Rescued from the camp, he returned to Warsaw, where he was hidden away, subsequently discovered, and executed by the Nazis on March 7, 1944. (See above, *Pan Rudowski*).

In 1929, he was drawn into working for the Charity Funds (*Gemilut Hassadim*) as editor of their publication, *Folkshilf*. During that period he also embarked upon his principal undertaking on behalf of the Jewish Scientific Institute. It was Ringelblum who founded the Warsaw IVO Branch and participated in its scientific publications. From the year 1937 and thereafter, he was one of the directors of IKUF (Yiddisher Kultur Farband, i. e., Jewish Cultural Society) in Poland.

Up to the outbreak of World War II, Ringelblum had published a series of scientific research works, mainly in the field of Jewish history in Poland. He also wrote a series of monographs for the *Encyclopedia Judaica*. He stood at the head of the aid activities on behalf of the Zbonshin deportees, and it is on this subject that our author presents and reviews a group of letters from Ringelblum to himself from Zbonshin and concerning Zbonshin.

PAN RODZEVSKY

Batyah Temkin-Berman

Dr. Edward Rodzevsky was the name assumed by Dr. Ringelblum in the Underground. The Left Poale Zion operatives in the Aryan area of Warsaw, once they had reestablished connections with Dr. Ringelblum, bent all their efforts to have him transferred to the Aryan area. There were constant delays, due especially to the fact that Ringelblum found it difficult to forego his scientific work on behalf of the community's activities. Matters continued thus right up to the second *Action* (i.e., the deportation of candidates for mass destruction to the death camps) in January, 1943. Information was received that Ringelblum had been sent by the Nazis to the Trawniki Camp. Through various contacts, and by

employing the forged identity card of a railroad official, his comrades succeeded in extricating him from the camp. While at Trawniki, Ringelblum had successfully set up communications between the Underground Leadership inside the camp and the operatives on the Aryan Side. While there he also wrote a monograph on the camp. Unfortunately, this work was lost during the Uprising.

In the Aryan area, Dr. Ringelblum, together with his wife and child, lived in a bunker below the surface. Through an informer's action, this bunker was discovered on March 7, 1944, and Dr. Ringelblum was murdered after his wife and child had been shot dead in his presence.

THE RINGELBLUM LETTERS

To Professor Mahler and to Arnon Tamir

These letters are from the Zbonshin period (see below). In these letters, Ringelblum, who at that time headed the JRC's aid activities for the Zbonshin deportees, describes his work and impressions.

FROM ZBONSHIN TO PALESTINE

Dan Gelbard

Zbonshin, numbering 5,000 inhabitants, was situated on the Polish-German frontier. It achieved notoriety at the beginning of 1939 and can be said to have offered an initial warning of the holocaust about to take place.

One bright morning, Germany's Nazi government summarily deported all those of its Jewish inhabitants who held Polish citizenship. However, when these people arrived at the Polish border, the Polish government refused them entry into Poland. Military patrols cordoned off the town and denied these Jews all freedom of movement. The Joint, under Ringelblum's leadership, was able to organize some aid for the deportees in food and clothing. Their encampment was not finally liquidated until August, 1939, virtually on the eve of World War II.

The author, formerly a Zionist youth Movement disciple and today a member of Kibbutz Alonim, tells of the fortunes that befell his group, how it forced its way through the slough of despair with its hopes of *Aliyah* a beacon in the pervading darkness. The Polish Government permitted all those young Jews of Zbonshin who had registered for pre-*Aliyah* training (*Hachsharah*) and *Aliyah* to enter Poland.